

DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/74-2>
УДК 338.054.23:334.02

Богун В. С.

аспірант,
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4587-0819>

Bohun Viacheslav

Postgraduate Student,
Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"

ВИКЛИКИ ТА КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

CHALLENGES AND KEY DIRECTIONS OF RECOVERY OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE POST-WAR PERIOD

У статті досліджено сучасні виклики та основні тенденції відновлення й відбудови економіки держави у поствоєнний період. Проаналізовано економічні показники до початку повномасштабного вторгнення та в період перебування країни в стані війни. Визначено, що основні ризики економічної динаміки й сповільнення росту пов'язані з затяжною тривалою війною, міжнародною глобальною економічною рецесією, нестабільним становищем підприємств, порушенням глобальних виробничих ланцюгів. Криза національної економіки та негативні тенденції, що зумовлені війною стають чинником появи тривалих негативних трендів. До ключових загроз віднесено корупцію, демографічну ситуацію, невизначеність, фінансове законодавство, ресурси та політичну нестабільність. Обґрунтовано, що для реагування на прояви соціально-економічної кризи має бути підвищення стійкості та раннє відновлення, що передбачає здійснення таких кроків як: підтримка уряду міжнародними партнерами України; зміцнення інститутів громадянського суспільства та місцевих громад; збереження і розвиток започаткованої тенденції на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки; зміна цілей структурної економічної політики держави; повоєнне прискорене економічне зростання та розвиток. Акцентовано увагу на фінансовій й гуманітарній підтримці зарубіжних держав-партнерів. Для збалансованого плану відбудови вбачається важливим дотримуватися відповідної етапності вживаних заходів. Наголошено на позитивному впливі щодо темпів соціально-економічного розвитку й зниження транзакційних, трансформаційних витрат діяльності регуляторних структур публічного сектора. Обґрунтовано ключові напрями відновлення зруйнованої після війни національної економіки.

Ключові слова: виклики, національна економіка, відновлення, відбудова, поствоєнний період, інвестиції, економічний потенціал.

The article examines modern challenges and the main trends of recovery and reconstruction of the state's economy in the post-war period. Analyzed economic indicators before the start of a full-scale invasion and during the period of the country being at war. It was determined that the main risks of economic dynamics and growth slowdown are related to protracted war; international global economic recession, unstable situation of enterprises, disruption of global production chains. The crisis of the national economy and negative trends caused by the war become a factor in the emergence of long-term negative trends. Key threats include corruption, demographics, uncertainty, financial legislation, resources and political instability. It is substantiated that in order to respond to the manifestations of the socio-economic crisis, there should be increased stability and early recovery, which involves the implementation of such steps as: support of the government by Ukraine's international partners; strengthening of civil society institutions and local communities; preservation and development of the initiated tendency to minimize the regulatory influence of power institutions on the operational functioning of the economy; changing the goals of the structural economic policy of the state; post-war accelerated economic growth and development. Attention is focused on financial and humanitarian support of foreign partner states. For a balanced reconstruction plan, it is considered important to follow the appropriate phasing of the measures taken. Emphasis is placed on the positive impact on the pace of socio-economic development and the reduction of transactional and transformational costs of the activity of regulatory structures of the public sector. The key areas of recovery of the national economy destroyed after the war are substantiated.

Keywords: challenges, national economy, recovery, reconstruction, post-war period, investments, economic potential.

Постановка проблеми. Основними питаннями, які гостро постають перед економіками всіх країн, є питання економічного зростання, добробуту та розвитку. Дослідження феномену сучасного стану та економічних викликів постає важливим дослідним завданням та необхідним умовою розробки концептуальних підходів до питання повоєнного відновлення України (проривного економічного розвитку).

На сьогодні наша держава перебуває в стані війни, а економічні показники нестримно знижуються. Війна порушила фінансові, енергетичні й продовольчі ринки, спричинила інфляцію по всьому світу та змінила всі сфери суспільного життя. Через наслідки воєнних дій, що спричинені частковою чи повною руйнацією підприємств й інфраструктури, потребують допомоги зі сторони держави задля забезпечення повоєнного відновлення і реконструкції, інші змогли присуватися до сучасних реалій, відновили прибутковість і мають змогу до інвестування. Високий рівень ризиків приватного інвестування і недостатність бюджетних ресурсів у період воєнного стану постають додатковим чинником щодо зменшення внутрішніх можливостей до відновлення інвестиційного потенціалу держави.

Нині виникає нагальна необхідність вироблення продуманих засад та практичних засобів здійснення трансформаційних перетворень щодо повоєнної національної економіки, що викликана значними втратами й руйнуваннями, які були спровоковані через повномасштабне вторгнення рф. З огляду на зазначені тенденції питання відновлення економіки, передусім в повоєнний період, є особливо актуальним в умовах сьогодення, що й лежить у основі актуальності тематики цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасних викликів та ключових напрямів відновлення економіки України на сьогодні постають надзвичайно актуальними й стали предметом досліджень у працях таких науковців: О. Ареф'євої та К. Антоненка [1], О. Білоусова [2], О. Бородіної й В. Ляшенко [4], В. Борщевського, В. Засадко, Є. Матвєєвої [5], В. Дергачова, Ю. Сичевської [6], В. Іванченка [7], Д. Матрунчика [11; 12], В. Столярова [19], І. Хмарської, К. Кучерявої, І. Клімової [21] та інших. У цих наукових доробках проаналізовано наслідки війни для економіки України, розглянуто сучасний стан адміністративно-правового регулювання економіки в Україні та особливості забезпечення розвитку національної економіки в пост-воєнний

період, а також світовий досвід повоєнного відновлення економіки та спроба його адаптації для України, розкрито передумови та перспективи повоєнного економічного відродження малих й середніх підприємств в Україні, акцентовано увагу на інноваційній трансформації повоєнної економіки України.

Таким чином, аналіз наукових доробків засвідчує про значний масив сучасних досліджень, що присвячені відновленню та відбудові економіки України. Все це слугує науковим фундаментом для здійснення поглибленого аналізу досліджуваного питання, що піднімається в даній науковій статті.

Мета статті (постановка завдання). Метою публікації є дослідження сучасних викликів національної економіки та обґрунтування ключових напрямів її повоєнного відновлення. Для досягнення окресленої мети було поставлено наступні завдання: на підставі статистичних даних і аналізу наукових напрацювань проаналізувати сучасний стан економіки України та окреслити виклики спричинені війною; визначити ключові напрямки відновлення вітчизняної економіки у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення рф спричинило масштабний удар по усіх секторах економічної системи України. Значно знизився рівень виробництва товарів, як складають основну експортних ресурсів. Значний негативний вплив на економічну ситуацію має й блокування морських портів, закриття повітряного простору, що спричинило зниження темпів торгівлі. Внаслідок значних пошкоджень інфраструктури в регіонах теж сприяло негативним тенденціям. Масштабною проблемою став відтік працездатного населення, що пов'язаний із міграційними процесами за кордон мільйонів людей та переміщення у західні регіони. Означені тенденції спричиняють серйозні проблеми, що визначають подальший економічний розвиток країни. Зважаючи на це на сьогодні національна економіка стає надзвичайно пріоритетною ареною для окреслення подальшої спроможності України на успішну відбудову та відновлення після закінчення війни.

В умовах глобалізаційних процесів війна в Україні спровокувала безпрецедентне знищення українського потенціалу, фінансів, людського капіталу, інфраструктури, значно понизила рівень конкурентоспроможності. Проте, було створено й певний арсенал можливостей у напрямку переорієнтації на нові ринки та пошуку нових торговельних

партерів, союзників у регіонах глобального економічного простору.

Перед українською владою сьогодні стоїть важливе завдання, що полягає у формуванні оптимальної стратегії післявоєнного відновлення економіки, що буде спроможна забезпечити поступовий вихід держави з кризи та буде враховувати:

– масштаби воєнних втрат, що складаються з фінансових і людських, зруйнованої інфраструктури й виробничих потужностей, призупинених інвестиційних проєктів, зруйновану транспортну інфраструктуру, знешкодженого природного потенціалу, заблоковані порти, скороченого попиту населення, введені обмеження на транскордонні валютні платежі й зменшення діапазону товарів національного виробництва, дефіцит імпорту енергоресурсів;

– обмеженість джерел, що можуть бути використанні задля заохочення фінансових ресурсів у аспекті грошової підтримки процесів відбудови української економіки. Зазначена обмеженість за умов жорстокої війни була абсолютно очікуваною; світова економіка була підірвана (дестабілізована) й сьогодні значна кількість країн світу перебувають в стані, що фіксує неминуче настання глобальної соціально-економічної кризи. Стосовно застосування внутрішніх джерел для фінансування процесів відновлення вітчизняної економіки, то слід враховувати не тільки втрату прибутків суб'єктами бізнес-середовища, але й зниження активності банків

та заморожування інвестиційних проєктів, повна чи(або) часткова зупинка (банкрутство) комерційних компаній та інше;

– зміни в структурі людського капіталу, передусім високий рівень безробіття, масовий відтік кадрів за кордон і загроза неповернення значної частини наших громадян, що виїхали за кордон у пошуках тимчасового притулку, безпрецедентні зміни балансу щодо робочої сили за регіонами [21].

Загальні видатки, що відображені в цифрі 486 мільярдів доларів США на відновлення та відбудову, оцінка на 10 років, включають заходи, необхідні для розбудови сучасного, низьковуглецевого, інклюзивного та стійкого до змін клімату майбутнього. На рисунку 1 надано оцінку найсуттєвіших потреб у відновленні та відбудові. Загальні витрати для усіх секторів на розчищення залишків руйнувань й управління ними (й, за потреби, на знесення) сягнули майже 11 мільярдів доларів США [23].

Якщо дивитися на економічні показники щодо вторгнення за областями, то до найбільш пошкоджених й постраждалих відносяться Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Київська й Херсонська області.

Це зумовлено нестабільністю становища підприємств та малого й середнього бізнесу. Вживані заходи боротьби із ворогом порушили звичні процеси соціалізації, здобуття освіти, медичної допомоги, що говорить про уповільнення економічного розвитку.

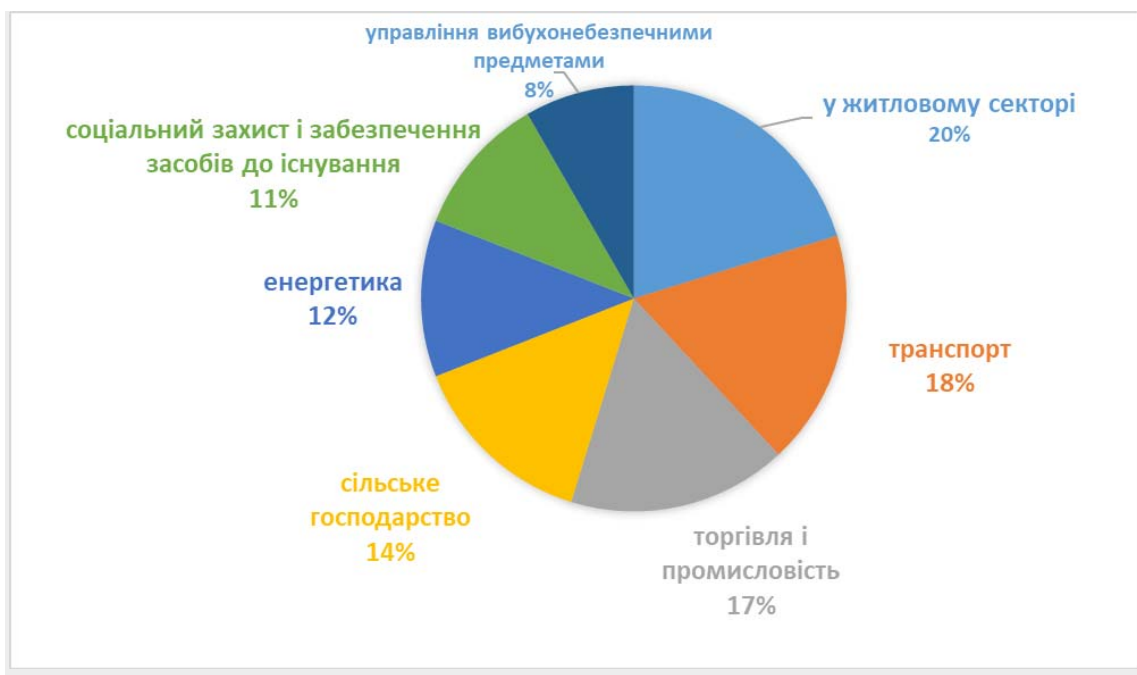

Рис. 1. Оцінювання найбільших потреб у відновленні та відбудові

Джерело: сформовано на основі даних Світового банку

На частку працездатного населення, зайнятого у сфері послуг випало найбільше труднощів.

На даний момент усі прогнози на економічне зростання є невизначеними. Необхідно враховуючи поточну ситуацію й досвід інших держав та окреслити ключові загрози, до яких слід віднести:

– *невизначеність*, що полягає у неможливості визначити терміни закінчення війни, а тому неможливо вирахувати втрати як людські, так й матеріальні. Масштаб втрат має вплив на сам проєкт відновлення економіки;

– *демографія*. За офіційними даними із України виїхало близько 5 мільйонів людей, а проблема трудових ресурсів була актуальною й у довоєнний час, і як можна простежити вона набирає нових обертів загострення;

– *корупція*, що є за даними численних аналітичних звітів і опитувань найбільшою проблемою як щодо іноземного, так й для національного бізнесу. Очевидні проблеми у економіці зумовлені саме високим рівнем хабарництва й зловживання. Правових передумов і практичних кроків зі сторони виконавчої влади у короткій перспективі для корективи ситуації не простежується;

– *фінансове законодавство*. В умовах воєнного стану податкове законодавство було значно лібералізоване, однак уже нині на рівні центральних органів влади прослідковується відсутність стратегічне бачення з приводу реформування фінансового законодавства;

– *ресурси*. В державі зруйновано більшість логістичних маршрутів по яких імпортувалася й експортувалася сировина, товари, матеріали;

– *політична нестабільність*, що має своє віддзеркалення в боротьбі між політичними групами у перспективі майбутніх парламентських і президентських виборів [9].

Починаючи із квітня 2022 року економічна активність почала засвідчувати ознаки поліпшення, хоча й лишається значно нижчою, ніж в довоєнний період. Зважаючи на той факт, що більшість економічних даних, які збираються із високою періодичністю, недоступні, опитування підприємств, що проводить Національний банк України (НБУ), дають можливість простежити ділову активність в основних секторах. Згідно даних цих опитувань, кількість підприємств, що повністю припинили діяльність, скоротилася в квітні, порівнюючи із березнем фактично вдвічі (до 17%). Передусім, про зростання економічної активності в квітні-червні поінформували підприємства, які працюють в сферах роздрібною й оптовою торгівлі, виробництва харчових продуктів, транспорту, машинобудування

(шляхом виробництва спеціальної техніки для оборони), фармацевтичного виробництва й будівництва. Вказує на відновлення економічної активності й збільшення виробництва електроенергії, проте це в значній мірі може бути викликано ефектом заміщення унаслідок дефіциту інших видів енергії і високих цін на них, розширенням експортних можливостей. Одночасно економічне відновлення є нерівномірним та має властивості стагнації на низькому рівні: близько 60% компаній працюють нижче довоєнного рівня використання потужностей; практично 23% працюють із потужністю більш ніж у два рази нижчою у порівнянні з довоєнною [20, с. 48].

На сьогодні головні ризики економічної динаміки та сповільнення росту пов'язані з затяжною тривалою війною, міжнародною глобальною економічною рецесією, нестабільним становищем підприємств, порушенням глобальних виробничих ланцюгів.

Зараз економіка України підлаштована під політичні рішення, ухвалені в рамках економічного розвитку. Гальмування економічного зростання пов'язане, в першу чергу, з війною, що спровокувала значну кількість міграційних процесів за кордон та сприяла сповільненим зростанням реальних доходів населення.

Реальні цифри демонструють зростання бідності разом із значним, можна відзначити, катастрофічним зниженням народжуваності.

Таким чином, криза національної економіки та негативні тенденції, що зумовлені війною стають причиною появи тривалих негативних трендів. 2022 рік став одним із самих складних в історія нашої держави, базові бар'єри розвитку відійшли на другий план, поступаючись місцем більш складним і серйозним труднощам.

Україна в 2023 рік увійшла із рекордно високим рівнем інфляції, що зумовлено через війну й друк гривні для покриття воєнних видатків. Проте, на протязі року інфляцію udało вгамувати: регулярні надходження іноземної допомоги дозволили припинити монетарне фінансування (за рахунок друку гривні) бюджету, а хороші врожаї сприяли зниженню цін на продукти. Інфляція у грудні 2023 року становила 5,1%, практично повернувшись на рівень довоєнного таргету інфляції в 5% [17].

Як засвідчує макроекономічний аналіз станом на 15 березня 2024 року міжнародні резерви Національного банку України у лютому 2024 року скоротилися ще на 1,5 млрд дол. США (-3,8% м/м) – до 37,05 млрд доларів. Зазначене скорочення було передбачуваним зважаючи на тривалу перерву в надходженні зовнішньої фінансової

допомоги. Найближчими тижнями означена тенденція повинна змінитися через очікувані надходженням перехідного фінансування від Європейського союзу в обсязі 4,5 млрд. євро, а також інших компонентів зовнішньої фінансової підтримки [10].

У лютому Індекс споживчих цін зріс тільки на 0,3% м/м. Отже, динаміка інфляції в річному вимірі сповільнилася до 4,3% р/р, що є мінімумом із кінця 2020 року. Базова інфляція темп знизилася до 4,5% р/р, що теж відповідає найменшій швидкості зростання цін за 2021–2024 роки. В березні очікується ймовірно подальше сповільнення темпів інфляції до нового локального мінімуму.

Згідно даних Державної служби статистики України, в третьому кварталі 2023 року реальний ВВП збільшився на 9,3% р/р. Це зростання проти низької бази порівняння минулого року є цілком передбачуваним (хоча воно й перевищило більшість прогнозів). За підсумками 2023 року очікується зростання реального ВВП України на 6%. Отже, в перерахунку на довоєнний масштаб обсяг економічної активності стабілізувався на рівні 75–76%, який спостерігається із початку цього року.

Обвал, що спричинила російська військова агресія економіки в 2022 році, сформував досить низьку базу порівняння для наступних років. Тому позитивні показники зростання 2023–2024 років не мають вводити у оману – держава ще не вийшла на траєкторію стійкого зростання ВВП. Поруч із цим, якщо в 2024 році вдасться закріпити стабілізаційні процеси, то в 2025 році держава зможе входити із міцними позитивними очікуваннями. Саме в збереженні в 2024 році економічної динаміки, що набула в минулому 2023 році, вбачається добрий фундамент для започаткування прискореного відновлення у найближчі роки [22].

Зазначений підхід підкріплюється прогнозом, що представлений НБУ в останньому інфляційному випуску. Погоджуючись із раціональним характером наданих прогнозних показників/припущень, як зазначається в дослідженні [22], схильні бачити дещо інший (імовірно, менш оптимістичний) характер розвитку національної економіки, опираючись на попередніх результатах 2023 року. Головною ідеологічною відмінністю цього прогнозу-2024 від владного є дещо нижчий рівень зростання реального ВВП, а також вищий рівень інфляції й поглиблення зовнішньоторговельного дефіциту та вищого рівня втрати валютних резервів.

Можна виокремити основні підставами високої інфляції в Україні (2018–2022 рр.):

а) підвищення цін на енергоресурси й тарифів на послуги житлово-комунального господарства мало вплив на витрати громадян/підприємств, що невдовзі спричинило збільшення вартості багатьох товарів, послуг; б) відсутність жорсткої монетарної політики й ефективного контролю над грошовою масою у економіці спровокувало до підвищення інфляції; в) зменшення вартості національної валюти (гривні) у порівнянні з іноземними валютами призвели до зростання цін на імпортовані товари та тим самим погіршило становище на ринку вітчизняних товарів; г) зростання мінімальної заробітної плати і пенсій спричинило збільшення витрат для підприємств та уряду. Зазначені збільшені витрати переклалися на підвищення цін на товари та послуги для компенсації додаткових витрат [6].

Українська держава з продовженням війни зіштовхується з трьома основними макрокритичними викликами: по-перше, серйозними потребами в фіскальному фінансуванні й нездатністю мобілізувати внутрішні надходження; по-друге, зростанням залежності від монетарного фінансування, а також погіршенням якості активів фінансового сектору; по-третє, послабленням зовнішньої позиції [20, с. 48].

Після повномасштабного вторгнення РФ збирання податків значно знизилася через утруднення обстановки із економічною діяльністю, комплікацією зі збиранням податків у областях, адмініструванням податків, що постраждали внаслідок війни та через відповідні зміни у податковій політиці. Означені детермінанти оперували (впливали) одночасно й саме з цієї позиції неможливо виділити вклад кожного із них в загальне зниження бюджетних надходжень [20, с. 48].

Сучасні проблеми, з якими зіткнулася Україна, вдарили по найзначніших і найрезультативніших секторах. Дослідження показало всю серйозність ситуації, що виникла, а також ймовірність того, що кризовий стан може тривати роками.

Переважаюча кількість зруйнованих і пошкоджених підприємств сконцентрована у шести областях (рис. 2). Серед найбільших підприємств за розмірами активів, які зазнали прямих збитків від військової агресії РФ в 2022 році, увійшли Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, Азовсталь, Мотор Січ, Нібулон.

За оцінкою експертів, 19 приватних та державних підприємств (17%) з-поміж великих і середніх зруйновано повністю, ще 90 (83%) є частково пошкодженими.

На сьогодні, уже більше як два роки від повномасштабного вторгнення РФ в Україну,

Рис. 2. Найбільша кількість зруйнованих та пошкоджених підприємств (за областями)

Джерело: сформовано автором на основі [16]

Уряд України, Група Світового банку, Європейська Комісія й Організація Об'єднаних Націй оприлюднили результати оновленої «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3)» [23]. Відповідно до оцінки, станом на 31 грудня 2023 року загальна вартість відбудови й відновлення в Україні становить 486 млрд дол. США упродовж наступного десятиліття. І ця цифра є вища, ніж потреби, що були оцінені в 411 млрд дол. США рік тому.

В цілому Світовий банк після вторгнення росії мобілізував на підтримку Україні 6,7 млрд доларів. З цієї суми 4,5 млрд було вже виділено на подолання наслідків війни й для того, щоб мати можливість сплачувати відповідні послуги і підтримувати бюджет України [5, с. 57].

Так, на протязі 2022–2023 років Європейська комісія виділила біля 700 млн. євро на програми гуманітарної допомоги в Україні, що впроваджується гуманітарними партнерами на місцях. У відповідності до пріоритетних напрямів українського уряду, гуманітарна допомога ЄС полягає в наданні житла, захисту, охорони здоров'я, багатоцільової фінансової підтримки, продовольчої допомоги, освіти в надзвичайних ситуаціях та водопостачання і санітарії. Не менш вагомою є допомога Європейський Союз в захисті населення, як внутрішньо переміщених осіб, так й громад, що їх приймають, підтримка малого/середнього бізнесу та сільського господарства. ЄС надає допомогу не тільки тимчасово переміщеним особам, що проживають на його території, проте і громадянам нашої країни, що лишилися в Україні [7, с. 695].

За наданими оцінками української влади, тільки в 2024 році державі потрібно близько 15 мільярдів доларів США задля невідкладних ключових заходів із відбудови й відновлення як на національному, так і на

місцевому рівнях, із особливим наголосом на підтримку та мобілізацію приватного сектору, а також на відновлення житла, соціальної інфраструктури/послуг, транспорту й енергетики. У RDNA3 наголошують, що хоча близько 5,5 мільярдів доларів США із цих потреб у фінансуванні вже забезпечені як міжнародними партнерами Української держави, так й за рахунок її власного бюджету, близько 9,5 мільярдів доларів США поки що залишаються не підкріпленими фінансуванням [13].

Однак значна підтримка зі сторони держав-партнерів налаштовує на впевненість в тому, що після закінчення війни Україна одержить допомогу, яка буде зорієнтована на відновлення економіки. На сьогодні ми можемо спостерігати на рівні офіційно уповноважених осіб низки європейських держав лозунги щодо формування плану відновлення економічного потенціалу Української держави. Як можемо констатувати, історія містить кілька прикладів втілення схожих замислів.

Уже на сьогодні вкрай важливим вбачається питання розроблення і удосконалення плану відновлення економіки нашої держави, що актуалізує дослідження означеного питання у майбутньому, в першу чергу, в напрямку розроблення дієвого інструментарію відбудови окремих галузей економіки.

Таким чином, з ціллю реагування на прояви соціально-економічної кризи й збереження здобутків в сфері розвитку, в центрі уваги повинно бути підвищення стійкості та раннє відновлення, що передбачає здійснення наступних кроків:

– підтримка уряду міжнародними партнерами України. Для запобігання негативним глибинним процесам в сфері розвитку, ініціювати цілісну міжнародну програму на підтримку українського уряду й гуманітарної допомоги та реагування на кризу, що б

передбачало підтримку інституційної спроможності управлінських структур;

– зміцнення інститутів громадянського суспільства та місцевих громад. Важливо, щоб уряд, представники громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування продовжували працювати спільно з міжнародними агенціями та партнерами України, що зменшить видатки місцевих бюджетів, які фінансуються із власних доходів чи трансфертів з державного бюджету, й зберегти фінансову спроможність для подальшої підтримки життєдіяльності громад у обставинах значного скорочення місцевих надходжень;

– збереження і розвиток започаткованого напрямку на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки. В першу чергу це стосується скорочення кількості контролюючих органів, їх повноважень, лібералізації дозвільних процедур;

– зміна цілей структурної економічної політики держави. На зміну існуючої практики державної підтримки бюджетоформуючих і експортоорієнтованих галузей, уряд повинен стимулювати розвиток малого бізнесу та одночасно заохочувати самозайнятих осіб/підприємців інвестувати в стартапи й впровадження інноваційних проектів;

– повоєнне прискорене економічне зростання та розвиток;

– унаслідок невиконання запланованих показників Державного бюджету й спрямування коштів до резервного фонду щодо подальшого фінансування військових потреб, уряд компенсувати втрати надходжень зуміє через залучення пільгових позик і макрофінансової допомоги [18, с. 251–253].

Резюмуючи вищезазначене, варто зацентувати увагу на тому, що переважна більшість напрямів (заходів) створення та підтримки результатів в сфері розвитку потребує розширення фінансування, яке викликатиме нарощування дефіцитів й боргів, що, в свою чергу, може провокувати інфляційні негаразди та втрату купівельної спроможності гривні.

Саме тому уряд разом із НБУ мають здійснити узгоджувальні зазначені дії та схожі до них макроекономічні ризики (із однієї сторони – підтримати соціально-економічну динаміку; з іншої – обмежити боргове/фіскальне навантаження), й із тим – доцільне й результативне виконання державних зобов'язань [18, с. 253].

В цьому контексті слід відзначити, що ще в квітні 2022 року було створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни як консультативно-дорадчий орган при

Президентові України та в липні презентовано Проект Плану відновлення України за тематичними напрямками [15]. Зокрема середньостроковими очікуваними результатами етапу «Відновлення, перезапуск економіки та інститутів» (2023–2025 роки) визначено наступні: нарощування обсягів виробництва товарів (в першу чергу переробної промисловості) й послуг, а також побудова нових інноваційних підприємств; розвиток сировинної бази; розширення пропускної спроможності логістики; проведення модернізації виробничих потужностей; розвиток експорту; зростання зайнятості; збільшення наукоємності виробництва; розширення доступу до «дешевих і довгих» грошей для МСБ; збільшення іноземних інвестицій; легалізація трудових відносин; імплементація положень Європейського законодавства в сфері економіки; виконання усіх економічних передумов стосовно відкриття чотирьох свобод для України щодо вільного руху товарів, капіталів, послуг, вільного переміщення робочої сили й підписання договору про приєднання України до Європейського союзу (грудень 2024 року).

Щодо відновлення економіки України досліджуються й обговорюються різноманітні можливі джерела фінансування, а також різні варіанти застосування європейських гарантій задля страхування воєнних ризиків приватних інвесторів, що будуть інвестувати в Україні в період війни, створення спільних підприємств під великомасштабні інвестиційні проекти в пріоритетних сферах (інфраструктура, залізниця, мости, сільське господарство, енергетика, ІТ, переробна промисловість). Вбачається важливим відродження виробничого потенціалу економіки і створення робочих місць, а також відновлення енергетичної безпеки національної економіки, розвиток транспортних коридорів [цит. за: 2].

Як зазначає В. Столяров, механізми післявоєнної розбудови національної економіки мають виходити з потреби укріплення її державності через уточнення стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку та тактичних важелів державного регулювання із застосуванням прямих й зворотних зв'язків по ієрархії державотворення [19, с. 193].

Для розробки збалансованого плану відбудови вбачається важливим дотримуватися відповідної етапності (послідовності) вживаних заходів, зокрема:

1 етап → (який триватиме від кількох місяців до одного року) ключові зусилля мають бути сфокусовані на відновленні інфраструктури, соціальних об'єктів та наданні гуманітарної допомоги (ремонту й відбудові

підлягатимуть автошляхи, залізничні колії, мости, вокзали, електричні мережі, підстанції, системи водопостачання й водовідведення, ферми та сільськогосподарські угіддя, лікарні, школи, житлові будинки, адміністративні будівлі);

2 етап → (який триватиме кілька років), фокус зміщуватиметься на створення основ стійкого економічного зростання, за умов поступового зменшення масштабів рятувальних заходів в соціальному секторі й секторі критичної інфраструктури. Тут головні зусилля зосереджуватимуться на створенні робочих місць та постійних джерел генерування доходів [3].

Задоволення загальних оціночних потреб після війни, на думку О. Ареф'єва та К. Антоненко, буде критичним для довгострокового відновлення, але усі вони не можуть бути одночасно покриті. Часові межі залежатимуть від наявності фінансування і спроможності національного бюджету освоювати кошти, а також процесу втілення й координації між галузевими міністерствами, місцевими органами влади, громадськими організаціями, громадянським суспільством та установами-виконавцями, готовності приватного сектора підтримувати капітальні інвестиції й ходом війни. Однак потрібно відзначити, як підкреслюють дослідники, «вирішальну роль інвестицій приватного сектора в задоволенні цих потреб. Важливим виділено регіональний аспект в контексті переважного фінансування відновлення міст, сіл, інфраструктури» [1, с. 101–102].

На темпи соціально-економічного розвитку й зниження трансакційних та трансформаційних витрат неабиякий позитивний вплив здійснила діджиталізація діяльності регуляторних структур публічного сектора, яке сприяло скороченню часу на опрацювання статистичного/фактологічного матеріалу, прискорило процеси документообігу й на порядок зменшило прояви корупційних дій (конфлікту інтересів) при ухваленні рішень, що пов'язані з інтересами держави, регіонів та територіальних громад, й також при освоєнні бюджетних коштів. Діджиталізація сприяла певному забезпеченню зниження рівня асиметричності публічної інформації, що вирівняло умови для різноманітних суб'єктів господарювання у частині отримання бюджетних преференцій та різноманітного виду послуг, що надають органи публічної влади. Отримання очікуваного позитивного ефекту від діджиталізації стало можливим шляхом прискореного розвитку ІТ-індустрії, що протягом останніх років значно збільшила свою частку у структурі сукупної доданої вартості, яка створюється

в Україні. Саме тому цифрова трансформація повинна стати «серцевиною інноваційної трансформації поствоєнної економіки в цілому як в короткостроковій, так й у середньостроковій перспективі» [11, с. 106].

Відновлення зруйнованої після війни економіки загалом повинно відбуватися за такими ключовими напрямками: 1) відбудова фізичної інфраструктури й відновлення природного середовища; 2) реконструкція житлового фонду; 3) реабілітація постраждалих, відновлення соціальної інфраструктури, а також сфери соціальних послуг; 4) відродження промислового сектору, створення нових робочих місць і підтримка малих та середніх підприємств; 5) створення виробничих потужностей і формування державних замовлень щодо посилення обороноздатності держави; 6) підвищення якості державного управління і посилення інститутів ринкової економіки [3].

Потреба України щодо відновлення й реконструкції є величезною та постійно зростаючою. Задля успішного відновлення економіки, можливостей для експорту, спроможності конкурувати на світових ринках, а також щоб завоювати ринки збуту вітчизняної продукції, як наголошують Д. Кошесєва й О. Курцев, Україні потрібно: підвищити продуктивність своєї економіки, базуючись на розвитку ринкових відносин, направити зусилля на зростання обсягів експорту в зовнішніх ринкових відносинах, гарантувати перехід до угод з зарубіжними партнерами, де розрахунки ведуться в вільноконвертованій валюті, а також удосконалювати стратегію розвитку експортно-імпортних операцій [8, с. 28–29].

Багатофункціональність і багатогранність трансформації поствоєнної економіки вимагає формування розгалуженої організаційної структури регуляторного впливу на трансформаційні процеси на різних ієрархічних рівнях. Ця організаційна структура повинна виокремлюватися узвичаєним рівнем субординації управлінських ланок і окреслювати корекцію окремих функцій при коливаннях внутрішнього і зовнішнього політико-економічного середовища, а також урахувати життєвий цикл суб'єктів регуляторного впливу у відповідності із фазою відновлення чи становлення нових сегментів національного господарства [11].

Отже, Україні необхідно приймати безпосередню участь в підготовці та впровадженні міжнародних заходів щодо відновлення економіки і надавати закордонним партнерам власне бачення подальшого повоєнного

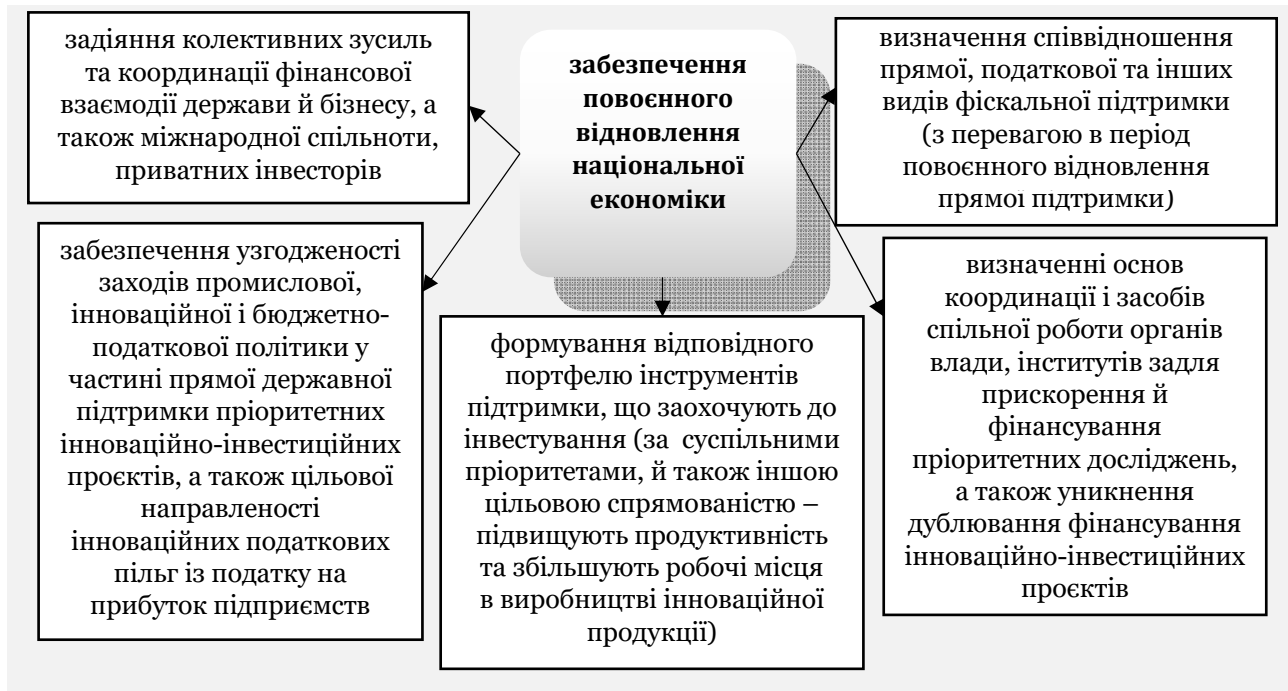

Рис. 3. Особливості забезпечення повоєнного відновлення економіки України

Джерело: складено автором на основі [2]

розвитку із беручи до уваги міжнародний досвід, але і з врахуванням ризиків; війна в Україні може стати пролонгованою за терміном, тому стратегування розвитку, розробка власного повоєнного економічного плану має враховувати не лише мирні потреби, але і завдання наявної воєнної протидії агресору, початкових намірів стосовно підготовки повноцінної повоєнної розбудови; ключовий пріоритет програм і планів розбудови повоєнної економіки Української держави – перетворення її із сировинної моделі на інноваційну, виробничу й енерго-незалежну. Акцентування на інноваційній складовій, інструментах сприятливого оподаткування, розвитку промисловості і секторів із високою доданою вартістю, людського капіталу є гарантією глобальної перспективи задля бурхливого розвитку повоєнної економіки нашої держави [4, с. 131].

Висновки. Не зважаючи на величезні труднощі та виклики зумовлені військовою агресією РФ, як засвідчує дослідження, Україна має внутрішній потенціал для покращання своєї соціально-економічної динаміки. Вважаємо, що через військове зміцнення та партнерську допомогу інституційні зміни сприятимуть прискоренню, а означений потенціал буде реалізовано.

Перспективними напрямками повоєнного відновлення економіки України є: зміна цілей структурної економічної політики;

повоєнне прискорене економічне зростання та розвиток; розробка та реалізація програм (як державних, так й міжнародних) підтримки суб'єктів підприємницької діяльності; забезпечення тісної співпраці між країнами у напрямку взаємної підтримки економічної діяльності; задіяння колективних зусиль та координації фінансової взаємодії держави та бізнесу; координація заходів промислової, інноваційної, бюджетно-податкової політики у частині прямої державної підтримки пріоритетних інноваційно-інвестиційних проєктів; формування механізмів підтримки заохочень для інвестування; зміцнення інститутів громадянського суспільства та місцевих громад тощо. Також в контексті відбудови вітчизняної економіки варто спиратися на досвід інших держав, що ефективно відбудували економіку після кризових ситуацій, в тому числі війни.

Для збалансованого відновлення і реконструкції повоєнної економіки України вбачається необхідність в системному підході та дотримуванні послідовності вживаних заходів, що має бути сконцентрований на відбудові (відновленні) інфраструктури, відновленні житлового фонду, промислового сектору, створенні нових робочих місць та підтримці малих/середніх підприємств, виробничих потужностей та формуванні державних замовлень для посилення обороноздатності країни, а також підвищення результативності

державного управління та посилення інститутів ринкової економіки. Підтримка сприятливого середовища задля відновлення бізнесу, разом з компетентним фінансовим управлінням, постає необхідною передумовою щодо подолання викликів, які пов'язані з інфляцією, спадом ВВП і бюджетним дефіцитом.

Подальшими перспективними напрямками досліджень вбачається вивчення зарубіжного досвіду, що актуалізує дослідження цієї тематики в майбутньому, зокрема, в напрямку розроблення дієвих механізмів відбудови окремих галузей економіки поствоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Ареш'єва О. В., Антоненко К. В. Аналіз наслідків війни для економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2023. Вип. 71. С. 98–102. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/20.pdf
2. Білоусова О. Особливості забезпечення розвитку національної економіки у пост-воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-49>
3. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. *Економічна правда*. 25 квітня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>
4. Бородіна О. А., Ляшенко В. І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 121–134.
5. Борщевський В., Засадко В., Матвеев Є. Інституційні основи повоєнного відновлення України: як використати потенціал європейських та міжнародних організацій для прискорення процесу зближення з ЄС. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(14). С. 51–62.
6. Дергачова В., Сичевська Ю. Передумови та перспективи повоєнного економічного відродження малих і середніх підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-137>
7. Іванченко В. В. Адміністративно-правове регулювання економіки в Україні: сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 693–695. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/167>
8. Кошчєєва Д. О., Курцев О. Ю. Сучасний стан економіки України: виклики та можливості для сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі* : матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Київ, 27 жовт. 2023 р. Київ [Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля], 2023. С. 27–29.
9. Крупка А. Поствоєнне відновлення економіки України: загрози та перспективи. 2022. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38550/2/FMZKPNES_2022_Krupka_A-Post_war_reconstruction_of_27-29.pdf
10. Макроекономічний аналіз на 15 березня 2024 року. Офіц. веб-сайт Національний банк України. URL: <https://nabu.ua/ua/makroekonomichnyi-analiz-na-15-bereznia-2024-roku.html>
11. Матрунчик Д. М. Інноваційна трансформація поствоєнної економіки України: детермінація цілепокладання та регіональні особливості. *Проблеми економіки*. 2022. № 4 (54). С. 102–110.
12. Матрунчик Д. М. Теоретико-методологічне забезпечення дослідження трансформації поствоєнної економіки: інституційно-територіальний контекст. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-57>
13. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. The world bank. 15 лютого 2024 р. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
14. Повоєнне відродження України. Візія відділення економіки Національної академії наук України. Київ, 2022. 34 с.
15. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022 р. URL: https://assets-global.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea13fef565144e1949672_%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8.pdf
16. Прямі збитки українського бізнесу внаслідок війни сягнули \$13 мільярдів – KSE. Укрінформ. 27 січня 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3660446-prami-zbitki-ukrainskogo-biznesu-vnaslidok-vijni-sagnuli-13-milardiv-kse.html>
17. Самойлюк М., Левченко Є. Економіка України у 2023 році: головне. Центр економічної стратегії. 2 лютого 2024 р. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/>
18. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. Київ, 2022. 277 с.
19. Столяров В. Ф. Композиційне планування відновлення соціально-економічного розвитку на різних рівнях державотворення. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 193–204. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).193-204](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).193-204)

20. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Світовий Банк, Уряд України, Європейська Комісія. Серпень 2022 р. 269 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf>

21. Хмарська І. А., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. *Економіка та суспільство*. Вип. 42. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-31>

22. Якименко Ю., Юрчишин В. Від попередніх підсумків 2023 до прогнозу 2024. Центр Разумков. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/11/10/prognmoz_24.pdf

23. Ukraine Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3) February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf>

References:

1. Arefieva, O. V. & Antonenko, K. V. (2023). Analiz naslidkiv viiny dlia ekonomiky Ukrainy [Analysis of the consequences of the war for the economy of Ukraine]. *Infrastruktura rynku*. 71, 98–102. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/20.pdf [in Ukrainian]

2. Bilousova, O. (2022). Osoblyvosti zabezpechennia rozvytku natsionalnoi ekonomiky u post-voiennyi period [Features of ensuring the development of the national economy in the post-war period]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-49> [in Ukrainian]

3. Bohdan, T. (2022). Vidbudova ekonomiky: napriamky, vazheli, instytuty [Reconstruction of the economy: directions, levers, institutions]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/> [in Ukrainian]

4. Borodina, O. A. & Liashenko, V. I. (2022). Povoienne vidnovlennia ekonomiky: svitovy dosvid ta sprobа yoho adaptatsii dlia Ukrainy [Post-war economic recovery: world experience and an attempt to adapt it for Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 1, 121–134. [in Ukrainian]

5. Borshchevskyi, V., Zasadko, V. & Matvieiev Ye. (2022). Instytutsiini osnovy povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: yak vykorystaty potentsial yevropeyskykh ta mizhnarodnykh orhanizatsii dlia pryskorennia protsesu zblyzhennia z YeS [Institutional foundations of the post-war recovery of Ukraine: how to use the potential of European and international organizations to accelerate the process of rapprochement with the EU]. *Naukovi perspektyvy*. 7(14), 51–62. [in Ukrainian]

6. Derhachova, V. & Sychevska, Yu. (2023). Peredumovy ta perspektyvy povoiennoho ekonomichnoho vidrodzhennia malykh i serednykh pidpriemstv v Ukraini [Background and prospects of the post-war economic revival of small and medium-sized enterprises in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-137> [in Ukrainian]

7. Ivanchenko, V. V. (2023). Administratyvne-pravove rehuliuвання ekonomiky v Ukraini: suchasnyi stan [Administrative and legal regulation of the economy in Ukraine: current state]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2, 693–695. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/167> [in Ukrainian]

8. Koshcheieva, D. O. & Kurtsev, O. Yu. (2023). Suchasnyi stan ekonomiky Ukrainy: vyklyky ta mozhyvosti dlia staloho rozvytku [The current state of the economy of Ukraine: challenges and opportunities for sustainable development]. *Tsili staloho rozvytku: problemy i mozhyvosti dosiagnennia v Ukraini ta sviti: mater. VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. zdobuvachiv vishchoi osvity ta molodykh vchenykh* [Goals of sustainable development: problems and opportunities for achievement in Ukraine and the world]. Kyiv, Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. [in Ukrainian]

9. Krupka, A. (2022). Postvoienne vidnovlennia ekonomiky Ukrainy: zahrozy ta perspektyvy [Post-war economic recovery of Ukraine: threats and prospects]. Available at: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38550/2/FMZKPNES_2022_Krupka_A-Post_war_reconstruction_of_27-29.pdf [in Ukrainian]

10. Makroekonomichnyi analiz na 15 bereznia 2024 roku. (2024). Ofits. veb-sait Natsionalnyi bank Ukraini [Official site of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://nabu.ua/ua/makroekonomichnyi-analiz-na-15-bereznia-2024-roku.html> [in Ukrainian]

11. Matrunchyk, D. M. (2022). Innovatsiina transformatsiia postvoiennoi ekonomiky Ukrainy: determinatsiia tsilepokladannia ta rehionalni osoblyvosti [Innovative transformation of the post-war economy of Ukraine: determination of goal setting and regional features]. *Problemy ekonomiky*. 4 (54), 102–110. [in Ukrainian]

12. Matrunchyk, D. M. (2022). Teoretyko-metodolohichne zabezpechennia doslidzhennia transformatsii postvoiennoi ekonomiky: instytutsiino-terytorialnyi kontekst [Theoretical and methodological support for the study of the transformation of the post-war economy: institutional and territorial context]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-57> [in Ukrainian]

13. Onovlena otsinka potreb Ukrainy na vidnovlennia ta vidbudovu (2024). The world bank. Available at: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released> [in Ukrainian]

14. Povoienne vidrodzhennia Ukrainy (2022). [Post-war revival of Ukraine]. Viziia viddilennia ekonomiky Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian]

15. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Vidnovlennia ta rozvytok ekonomiky». Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. Lypen 2022 r. Available at: https://assets-global.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea13fef565144e1949672_%D0%92

%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8.pdf

16. Priami zbytky ukraïnskoho biznesu vnaslidok viiny siahnuly \$13 miliardiv – KSE (2023). [Direct losses of Ukrainian business as a result of the war reached \$13 billion – KSE] Ukrinform. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3660446-prami-zbitki-ukraïnskogo-biznesu-vnaslidok-vijni-sagnuli-13-milardiv-kse.html> [in Ukrainian]

17. Samoiliuk, M. & Levchenko, Ye. (2024). Ekonomika Ukrainy u 2023 rotsi: holovne [The economy of Ukraine in 2023: the main thing]. Tsentr ekonomichnoi stratehii. Available at: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/> [in Ukrainian]

18. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukraïnskoho suspilstva (2022) [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society]. Tsentr Razumkova. Kyiv. [in Ukrainian]

19. Stoliarov, V. F. (2022). Kompozytsiine planuvannia vidnovlennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku na riznykh rivniakh derzhavotvorennia [Composite planning for the restoration of socio-economic development at different levels of state formation]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 1 (42), 193–204. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).193-204](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).193-204) [in Ukrainian]

20. Ukraina. Shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia (2022). [Ukraine. Rapid assessment of damage and restoration needs] Cvitovyi Bank, Uriad Ukrainy, Yevropeiska Komisiia. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/pdf/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf> [in Ukrainian]

21. Khmarska, I. A., Kucheriava, K. Ya. & Klimova, I. O. (2022). Osoblyvosti pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Peculiarities of the post-war economic recovery of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-31> [in Ukrainian]

22. Yakymenko, Yu. & Yurchyshyn, V. (2023). Vid poperednikh pidsumkiv 2023 do prohnozu 2024 [From preliminary results 2023 to forecast 2024]. Tsentr Razumkov. Available at: https://razumkov.org.ua/images/2023/11/10/prognmoz_24.pdf [in Ukrainian]

23. Ukraine Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3) February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. Available at: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf>